

dr hab. Joanna Pędzisz
 Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
 Instytut Germanistyki i Lingwistyki Stosowanej
 Zakład Lingwistyki Stosowanej

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Barbary Jachym
pt. „Wissenschaft und Ideologie. Linguistische Analyse des deutsch-polnischen
Diskurses zur Ethnogenese der Slawen aus kontrastiver Sicht“/
„Nauka i ideologia. Lingwistyczna analiza dyskursu niemiecko-polskiego
na temat etnogenezy Słowian w ujęciu kontrastywnym”

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska liczy 320 stron i składa się ze wstępu (str. 9–11), trzech rozdziałów referujących stan badań nad dyskursem (str. 13–63), pięciu rozdziałów poświęconych przedmiotowi badań i metodologii (str. 64 – 105), właściwej analizie (str. 106–268), podsumowania z przeprowadzonej analizy wraz z nakreśleniem perspektyw badawczych (str. 269–277), streszczenia treści rozprawy w języku polskim (str. 278–300), wykazu tekstów źródłowych (str. 301–304) oraz bibliografii (str. 305–320) i załącznika.

We wstępie rozprawy Doktorantka gruntownie opisuje strukturę pracy (str. 9) i eksponuje teorię dyskursu Foucaulta jako tę, która stanowi teoretyczne preludium dla toczonego w rozprawie wywodu. Ponadto Pani mgr Jachym wyodrębnia kategorie analityczne tworzące punkt ciężkości dla projektu badawczego (str. 10). A są nimi: intertekstualność, aktorzy dyskursu oraz historyczność dyskursu. W ten sposób Doktorantka w pełni realizuje założenia programowe Warnkego i Spitzmüllera, którzy, definiując zadania lingwistyki dyskursu oraz określając jego kategorie analityczne w formie modelu DIMEAN (2008, 2011), podkreślali otwartość metodologii, a wybór kategorii analitycznych uzależniali od profilu projektu badawczego. Pani mgr Jachym doskonale wpisuje się w te założenia, dokonuje wyboru dyskursu osadzonego w latach 1918–1937, dwóch głównych aktorów toczących spór dotyczący etnogenezy Słowian i szczegółowo prezentuje ramy, w które wpisuje swoje rozważania. Dowodzi tym samym swojego warsztatu badacza. Polemikę aktorów traktuje jako splot tekstów (Textgeflecht) powiązanych ze sobą tematycznie w jeden wątek dyskursywny, realizowany w mediach drukowanych i sytuuje swój projekt w obszarze badań kontrastywnych lingwistyki dyskursu (str. 11). Bezbłędnie zdefiniowane tertium comparationis jest natomiast gwarantem konsekwencji, z jaką Pani mgr Jachym prowadzi swój dalszy wywód.

Od samego początku jest on zorientowany na lingwistykę tekstu i dyskursu. Autorka podkreśla znaczenie tekstu w układzie komunikacyjnym z jego kontekstem społecznym, politycznym i kulturowym (str. 13). A podejmując się naświetlenia specyfiki pojęcia *dyskurs* Pani mgr Jachym podkreśla, i słusznie, jego transdyscyplinarność (str. 15), wielokoncepcyjność

(str. 15) i pluralizm znaczeniowy (str. 16). Jednak pomimo założenia, że istotny dla realizacji celów rozprawy jest jego lingwistyczny wymiar, Autorka przedłożonej rozprawy sięga również po teorie np. Habermasa (str. 16–17) oraz Foucaulta (str. 17–19). Czy Doktorantka mogłaby uzasadnić przytoczenie tych właśnie teorii? Jakże widać zależności między tymi teoriami a rozwojem analizy dyskursu zorientowanej na lingwistykę tekstu?

Rozdziały 1.3 – 1.5 dotyczą lingwistycznego wymiaru dyskursu oraz prezentują rozwój szkół dyskursu. Rozdziały te mają charakter przeglądowy. Doktorantka wykazuje umiejętność celowego i selektywnego prezentowania treści. Referując badania poszczególnych szkół Pani mgr Jachym jest bardzo konkretna. Opis jest rzeczowy, ukierunkowany na najbardziej specyficzne dla danej szkoły dokonania. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj rozdział 1.3.5 ukazujący istotę dyskursu w świetle modelu działania, który uwypukla jeszcze bardziej pragmatyczny, a co za tym idzie, dynamiczny wymiar dyskursu jako konstruktu manifestującego struktury wiedzy i myślenia społeczeństwa. Doktorantka dotyka szeregu bardzo obszernych kategorii jak pragmatyka, styl myślenia, wzorce działań, działanie językowe, funkcja tekstu (str. 33 – 36). Jednak czyni to w bardzo spójny sposób, widzi ściśle powiązanie tych zjawisk i umiejętnie tworzy między nimi relacje, by w ten sposób przybliżyć istotę dyskursu. Rozdział 1.5 bezpośrednio nawiązuje do projektu badawczego Doktorantki. W oparciu o wcześniej zreferowany stan badań Pani mgr Jachym interpretuje swój materiał badawczy, sytuuje analizowany wątek dyskursu archeologicznego w świetle założeń teorii dyskursu Foucaulta (1971), Bussego/ Teuberta (1994), Spieß (2011) oraz Warnkego (2008) (str. 40). Tym samym Doktorantka dowodzi umiejętności tworzenia odniesień na osi: koncepcja/ konstrukt teoretyczny a problem badawczy, wyjaśnia specyfikę badanego dyskursu, uzasadnia dobór korpusu badawczego (str. 41) i krok po kroku, w obliczu szeregu dalszych odniesień do literatury przedmiotu (np. Jung 1996, Wichter 2001, Busch 2001, Jäger/ Jäger 2007), tworzy ramy metodologiczne dla analizy.

Rozdział 2 prezentujący w bardzo syntetyczny sposób istotę tekstu w analizach dyskursologicznych dopełnia jedynie profilu badań Doktorantki. W rozdziale 3 Pani mgr Jachym ponownie tworzy relację, tym razem między aktorami dyskursu a (re)konstrukcją faktów i wiedzy. I tu bardzo istotny dla dalszych rozważań staje się status działań językowych, które Doktorantka widzi nie tylko jako instrument (re)konstruowania wiedzy, ale kreowania rzeczywistości dzięki argumentom i ich dystrybucji w mediach (str. 48). W nawiązaniu do dystrybucji wiedzy Doktorantka ukazuje specyfikę dyskursu naukowego (rozdz. 3.1), cel działań naukowców za pomocą określonych gatunków/ rodzajów tekstów (artykuł, komentarz, zajęcie stanowiska wobec problemu (str. 51–52) oraz wskazuje na funkcję wiedzy jako

zjawiska poddawanego ciągłemu, immanentnemu rozwojowi (aktualizacji) oraz na znaczenie procesów negocjowania. Uwagi te nie są bez znaczenia dla projektu badawczego, którego korpus analityczny tworzy polemikę naukową wobec kontrowersji, jakie wywołuje konkretny temat/ problem. Pani mgr Jachym sygnalizuje ponadto konsekwencje prowadzenia debaty naukowej dla określonych grup aktorów, a rozważania te prowadzą do bardzo konkretnej konkluzji. Doktorantka traktuje dystrybucję wiedzy w ramach polemiki naukowej jako procesu językowego i dyskursywnego. Nakreślenie istoty polemiki naukowej (str. 51–58) jest precyzyjne, wielowymiarowe, potraktowane z perspektywy literatury przedmiotu, która traktuje o komunikacji naukowej (Gloning 2018), wzorcu działań (Gloning 2011), ich realizacji za pomocą tekstów (Fritz 2008), istoty kontrowersji, również jako wydarzenia medialnego i dyskursywnego (Kaczmarek 2018). Pani mgr Jachym definiuje w ten sposób polemikę naukową jako kontrowersję naukową, opisuje grupę aktorów uczestniczących w polemice, ich obszary działań oraz tematy i wątki dyskursu. Doprecyzowanie tych kategorii jest wzorcowe i pozwala na sprawne i wiarygodne przeprowadzenie analizy.

Studium empiryczne rozpoczyna się od wyraźnie zdefiniowanej intencji przeprowadzenia badania (str. 59) oraz określenia ramy metodologicznej, którą tworzy model DIMEAN Warnkego i Spitzmüllera (2008, 2011). Doktorantka uzasadnia dobór tego instrumentarium i dokładnie go opisuje (str. 60–63). Przedmiot badań zaprezentowany jest nad wyraz skrupulatnie, co dowodzi świadomości Doktorantki roli kontekstu dyskursywnego dla realizacji projektu, a prezentacja głównych aktorów analizowanego dyskursu – Józefa Kostrzewskiego oraz Bolko von Richthofena – stanowi dopełnienie dla kontekstu dyskursywnego. Czy Doktorantka mogłaby wskazać w bogatych życiorysach obu aktorów te momenty, które według niej bez wątpienia wpływały na toczony dyskurs o etnogenezie Słowian?

Zgodnie z warsztatem dojrzałego badacza Pani mgr Jachym skrupulatnie opisuje proces gromadzenia korpusu badawczego (str. 72), który tworzy 41 tekstów. W opisie przebiegu dyskursu Doktorantka nad wyraz precyzyjnie odtwarza fazy toczonej polemiki, referuje treść tych tekstów, kładzie akcent na konfrontacje głównych aktorów dyskursu. Forma opisowa tej części projektu jest w pełni uzasadniona, obejmuje relacje czasowe i kwestie merytoryczne polemiki, co stanowi dowód na jej potencjał dyskursywny. Pani mgr Jachym wyjątkowo wnikliwie określa stopień kontrowersji, jaki wiąże się z etnogenezą Słowian. Nazywa obszary badań, które tę kwestię podejmują (archeologia, etnografia, historia, językoznawstwo) oraz podkreśla wielość głosów w dyskursie naukowym, wielość formułowanych tez, wielość paradygmatów, w świetle których ten problem jest podejmowany.

W nawiązaniu do pojęcia *dyskurs* według Foucaulta Doktorantka bardzo umiejętnie akcentuje relację między poznaniem, wiedzą w danej epoce, podmiotem działającym w dyskursie i kontekstem społecznym oraz historycznym, które determinują obszar działań podmiotu (str. 107). W ten sposób Autorka przedłożonej rozprawy wyznacza ramy pojęciowe i koncepcyjne dla swojego przedmiotu badań. Prezentując rys historyczny i polityczno-społeczny kontekst analizowanego dyskursu Pani mgr Jachym podkreśla znaczenie archeologii jako nauki, która ma określone zadania społeczne i ma być wolna od politycznych czy narodowych interesów. To założenie konfrontuje jednak z badaniami nad etnogenezą Słowian w Polsce i Niemczech i udowadnia, że obszar ten również powiązany jest z nastrojami politycznymi czy ideologią (str. 112–113, 114, 116, 117). Doktorantka posiada ogromną wiedzę i znajomość literatury przedmiotu, powołuje się na wiarygodne źródła historyczne i sięga do bardzo trudnej sztuki określenia genezy danego dyskursu (str. 117).

Odnosząc się do kolejnej kategorii analitycznej – intertekstualności – Pani mgr Jachym ponownie udowadnia swoją znajomość literatury przedmiotu. Dokonuje przeglądu wybranych koncepcji intertekstualności (Kristeva 1967, Pfister 1985, Holthius 1993, Wilska/Krause 1987, Rößler 1997, Genette 1993, Steyer 1997 itd.). Przy czym nie tylko referuje stan badań, ale również porównuje opisywane koncepcje (str. 120) i różnicuje podejście literaturoznawcze i językoznawcze. Następnie sprawnie przechodzi do klasyfikacji typów relacji intertekstualnych, by w ten sposób rozpocząć kolejny wątek swojego wywodu dotyczący dyskursywności tekstu (str. 128). Pani mgr Jachym ponownie różnicuje oba pojęcia, wskazuje na niuanse znaczeniowe (str. 128) a tym samym dba o wysoką klarowność i przejrzystość pojęć.

W rozdziale 1.2.2 studium empirycznego Doktorantka podejmuje próbę przyporządkowania badanego dyskursu do określonej płaszczyzny jego realizacji (nauka, media). I kolejny raz wykazuje unikatowość wybranego korpusu badawczego i jego istnienia na styku różnych płaszczyzn realizacji, co tylko potwierdza wyzwanie badawcze i dowodzi umiejętności widzenia jego problematyczności, złożoności i szeregu zmiennych, jakie go warunkują.

Na uwagę i wysoką ocenę zasługuje bez wątpienia analiza odniesień, jakie tworzą autorzy analizowanych tekstów, do rzeczywistości pozatekstowej, na którą składają się wydarzenia historyczne (konferencja pokojowa w Wersalu i Traktat Wersalski), ówczesne wydarzenia dyskursywne (przemówienie Ministra Spraw Zagranicznych Ficka z 9.05.1933 r.), znaczące dokumenty (deklaracja polsko-niemiecka o niestosowaniu przemocy z 26.01.1934), czy historyczne postaci (cesarz Fryderyk Wielki) i inni aktorzy tworzący dyskurs (prof. Antoniewicz, prof. Kozłowski). Pani mgr Jachym wykazała w tej części analizy wysoką

wrażliwość na te elementy rzeczywistości z racji ogromnej wiedzy, jaką posiada o tychże. Zwracając uwagę na relacje intertekstualne, jakie powstały między tekstami tworzącymi korpus badawczy, Doktorantka dokonuje wyboru kryteriów analitycznych w oparciu o istniejącą i zreferowaną wcześniej literaturę przedmiotu. Czy Doktorantka mogłaby uzasadnić dobór takich a nie innych kategorii analitycznych?

Nazywając relacje intertekstualne, jakie tworzą teksty w korpusie badawczym, Pani mgr Jachym dokonuje całościowego oglądu tych tendencji i wykazuje tym samym umiejętność uogólniania, wysuwania naukowych wniosków (str. 161, 163, 165, 171, 182, 183), by jednocześnie, z powodzeniem i w nad wyraz przekonujący sposób ukazać ścisłą relację intertekstualności i dyskursywności oraz udowodnić, że analizowane teksty są dyskursywnie koherentne (str. 183).

Wyjątkowo precyzyjnie Doktorantka opisuje medialność dyskursu (str. 185–188), a następnie nazywa liczne organizacje, przybliża skrupulatnie, aczkolwiek syntetycznie, cele ich działania. Tym samym nakreśla bardzo szerokie spektrum instytucji (str. 191–198), a jednocześnie stopień zinstytucjonalizowania przestrzeni, w której teksty naukowe i ich autorzy funkcjonują. Pani mgr Jachym wskazuje również na bardzo ciekawą kwestię powiązania dwóch płaszczyzn (polityki i nauki), na których sytuuje się analizowany dyskurs. Z tej perspektywy objaśnia cele działań głównych jego aktorów, precyzuje ich role w kolejnych rozdziałach studium empirycznego (rozdz. 2.4.1) i bazuje przy tym na klasyfikacji Goffmana (1981) jako klasyka literatury przedmiotu. Kategoryzację tę uzupełnia jednak o rozważania Kaczmarek (2018), która bez wątpienia rozszerzyła paletę możliwości określenia ról w dyskursie. By dopełnić swoją specyfikację Doktorantka odwołuje się do statusu aktorów dyskursu, przypisuje im status Ideology brokers i Voice. Bardzo interesująca jest interpretacja wypowiedzi głównych aktorów analizowanego dyskursu jako komunikacji na osi: ekspert – laik (str. 213–216), charakteryzowana właśnie w świetle płaszczyzn, na których toczy się dyskurs.

Kolejny etap analizy przybiera charakter typowo lingwistyczny. Warto jednak zauważyć, że Autorka przedłożonej rozprawy bierze pod uwagę zjawiska językowe w skali mikro, które jednak stanowią o wykraczających daleko poza granicę tej skali fenomenach jak temat dyskursu (np. zarzuty, jakie wysuwali aktorzy dyskursu wobec siebie, str. 235 – 242). Dowodzi to tylko umiejętności Doktorantki wiązania różnych kategorii analitycznych z różnych płaszczyzn modelu DIMEAN, co jest doskonałą realizacją koncepcji wielopoziomowego dyskursu. Badanie dotyczy zatem nominalizacji i predykcji wobec wycinków rzeczywistości, koncentruje się również na eksplicytnie i implicytnie wyrażonemu ocenianiu aktorów i ich działań. Dzięki temu Pani mgr Jachym kolejny raz uwypukla

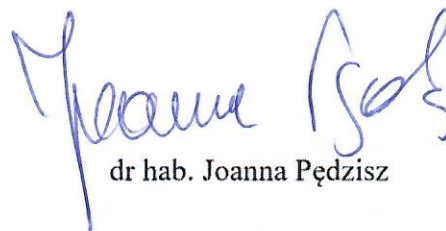
działających w dyskursie, którzy poprzez teksty kreują obraz określonego wycinka rzeczywistości.

Rozważania kończy podsumowanie, w którym Doktorantka zaznacza potencjał badawczy analizowanego dyskursu (str. 277) i stawia dalsze pytania badawcze (str. 276).

Nieliczne błędy o charakterze edytorskim (np. str. 13, 31, 45, 182, 217) czy gramatycznym (np. str. 10, 37, 137, 172, 229) nie wpływają w żadnym stopniu na jakość i wartość przedłożonej rozprawy.

W tym miejscu recenzji chciałabym również podkreślić, iż zadane w niej pytania mają funkcję problematyzującą i wskazują jedynie na potencjał badawczy przeprowadzonych przed Doktorantką analiz.

W związku z tym stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w art. 13 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jednolity: Dz.U. z 2017 r., poz. 1789), w której określono, iż "rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub artystycznego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej". Wnioskuje tym samym o dopuszczenie Pani mgr Barbary Jachym do dalszych etapów przewodu doktorskiego, w tym do publicznej obrony przedłożonej rozprawy doktorskiej.

dr hab. Joanna Pędzisz

Lublin, dn. 31. 07. 2019 r.